

УДК: 339.9:(468.2)

Н.О. Лесіва

Донецький національний університет

ГІБРАЛТАР У ВІДНОСИНАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ІСПАНІЇ (1998 – 2009 рр.): ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу історіографії Гібралтарської проблеми. Авторка надає аналіз наявних наукових досліджень у цьому напрямі. Зокрема, проаналізовані наукові розвідки англійських, іспанських, американських, радянських, російських та сучасних українських науковців.

Ключові слова: Гібралтар, Велика Британія, Іспанія, історіографія.

Науковий інтерес вчених-істориків до проблеми Гібралтару на сучасному етапі визначається не лише актуальністю проблематики, а ще й доволі гостропроблемним характером відносин між основними сторонами – Іспанією та Великою Британією. Гібралтарське питання має доволі довгу історію.

Історіографічний огляд включає в себе праці іспанських, британських, американських, німецьких, французьких, польських, радянських, а також сучасних російських та українських вчених.

Незважаючи на існування значної кількості праць, присвячених проблемі Гібралтару та зовнішній політиці Іспанії, дії іспанського уряду з вирішення Гібралтарської проблеми у період кінця 1970 – початку 1980-х рр. майже не висвітлено (на відміну від 1960-х рр., коли проблема Гібралтару постала дуже гостро й навіть призвела до конфлікту між Іспанією та Великобританією). Лише декілька дослідників мимохідь торкаються цієї проблеми, розглядаючи зовнішню політику постфранкістських урядів Іспанії. У сучасній вітчизняній історіографії майже відсутні дослідження зовнішньої політики Іспанії, а дослідження з гібралтарської проблеми взагалі відсутні. **Мета даної статті** – висвітлити ці лакуни за допомогою дослідження значного шару історіографічних праць англійських, іспанських, американських, радянських, російських та сучасних українських науковців.

При написанні статті автор використовував біографічні твори, які дозволяють отримати більше інформації про політичних та державних діячів та визначити роль особистості у спрямуванні зовнішньої політики держави.

Також треба відзначити літературу методологічного характеру, в якій розглядається проблема визначення національного інтересу в зовнішній політиці держави, а також розробляються принципи, підходи та методи вивчення та оцінки зовнішньополітичної діяльності держави та політичного врегулювання конфліктів. Завдяки цим методологічним дослідженням автору вдалося сформулювати деякі положення щодо значення проблеми Гібралтару з точки зору іспанських національних інтересів та адекватності методів іспанських урядів, спрямованих на вирішення цієї проблеми.

У франкістський період проблема Гібралтару особливо гостро постала перед Іспанією на початку Другої світової війни та під час процесу деколонізації (особливо в 60-х роках). Активізація дій іспанського уряду щодо повернення території Гібралтару сприяла появі історичних праць, присвячених гібралтарській проблемі.

Серед досліджень франкістського періоду, перш за все, треба відзначити монографію іспанського історика Карлоса де Луна «Історія Гібралтару» [1], яка була опублікована в Мадриді в 1944 р. та охоплює період від найдавніших часів до Другої світової війни (1943 р.). Декілька розділів праці присвячено історії Гібралтару під час арабського володарювання та реконквісти. У книзі де Луни опублікована велика кількість

документальних матеріалів. Серед них листи європейських дипломатів часів війни за іспанську спадщину, дані про англійський флот, акт про капітуляцію Гібралтару (4.8.1704), текст Утрехтського договору, документи початку 1940-х рр., які свідчать про відношення до гібралтарської проблеми депутатів кортесів та генералісимуса Франко, навіть епіграми й вірші про Гібралтар та багато інших документальних матеріалів, що робить цю працю надзвичайно цінною для вивчення історії Гібралтара з давнини до Другої світової війни.

Опублікована в 1968 р. у Мадриді колективна історична праця під назвою «Гібралтар: історія одного незаконного захоплення» [2] характеризує володіння Британією Гібралтаром як наслідок окупації іспанської території з її боку.

Іспанський історик Х.М. Кордеро Торрес – автор узагальнюючих праць з колоніальної політики [3], порівнюючи у своїх працях іспанську колоніальну політику з британською та французькою, робить висновок, що Іспанія ніколи не була колоніальною державою в тому розумінні, в якому були Великобританія або Франція. Навпаки, сама Іспанія стала об'єктом колоніальної експансії з боку Англії, що анексувала Гібралтар. В цілому франкістська історіографія відображала позицію іспанського уряду щодо причин та шляхів вирішення гібралтарської проблеми. Для іспанських праць того періоду також характерне оспівування «мудрої політики» каудільо.

У постфранкістський період в іспанській історіографії, як і в політичному житті, відбулася значна демократизація. І хоча національні інтереси Іспанії щодо Гібралтару не змінилися, дослідники не завжди поділяли методи, якими іспанські уряди намагалися вирішити проблему.

Ретельний аналіз зовнішньої політики Іспанії під час правління Франко зробив іспанський дослідник Армеро Хосе Маріо в праці «Зовнішня політика Франко» [4]. Однак, проблемі Гібралтару автор не приділяв особливої уваги, констатує лише деякі факти. На його думку, Франко проводив у цьому напрямку достатньо виважену політику, навіть коли намагався використовувати методи силового тиску на Великобританію, відповідальність за невдачі несе, перш за все, міністр закордонних справ Ф. Кастіелья.

У британській історіографії існує значна кількість праць, присвячених як саме Гібралтару, так і британо-іспанським відносинам у досліджуваний період в цілому. Напередодні Другої світової війни у Лондоні була опублікована праця британського вченого Дж. Гаррета «Гібралтар і Середземномор'я» [5], в якій автор на прикладі багатьох історичних фактів доводить той реальний факт, наскільки значущим був Гібралтар для британського панування в Середземномор'ї й наскільки важливо для Великобританії було зберегти контроль над цією територією. Особливу увагу автор приділяє планам захоплення Гібралтару напередодні та під час війни за іспанську спадщину. В цьому його підхід відрізнявся від позиції відомих британських істориків С. Конна [6] та Дж. Тревельяна [7], які стверджували, що Гібралтар був захоплений випадково, під час військових дій між флотами воюючих коаліцій.

Серед публікацій британських авторів 80-х рр. ХХ ст. звертає на себе увагу дослідження політологів Б. Поллака і Г. Хантера «Парадокс іспанської зовнішньої політики. Міжнародні відносини Іспанії від Франко до встановлення демократії» [8]. У цьому дослідженні автори розглядають взаємозв'язок між внутрішньою та зовнішньою політикою Іспанії, парадоксальний характер послідовності (наступництва) її зовнішньополітичного курсу після падіння франкізму. Завданням вчених було виявлення мети іспанської дипломатії та оцінка наслідків її здійснення з найважливіших питань. Особливу увагу дослідники приділяли періоду 1976 – 1986 рр., коли з переходом до демократичного режиму зовнішня політика країни стала здійснюватися в умовах дискусійності та політичного вибору.

Стаття викладача Університету острова Мен Нормана Года, опублікована у 1993 році в лондонському «Журналі сучасної історії» під назвою «Загадка Скелі: переоцінка німецьких мотивів для захоплення Гібралтару в Другій світовій війні» [9], розповідає про плани нацистської Німеччини та франкістської Іспанії в 1940 – 1941 рр. захопити британську колонію з метою встановлення повного контролю держав «осі» над Середземномор'ям.

З американських дослідників проблеми Гібралтару найбільш відомим є професор міжнародного права Луїзіанського університету Говард Леві. В праці «Статус Гібралтара» він зосереджує увагу на правовому аспекті проблеми Гібралтару [10]. Говард Леві аналізує Утрехтський договір та інші джерела юридичного характеру, які регулюють статус Гібралтару. На його думку, Великобританія порушила деякі умови існуючих іспано-британських угод, чим надала Іспанії додаткову можливість вимагати повернення Гібралтару. Автор також приділяє значну увагу ролі ООН у вирішенні цього питання. Хронологічно робота охоплює період лише до початку 80-х рр. XX ст. Особливу увагу автор приділяє початку XVIII ст. та 60-м рр. XX ст. Монографія цікава тим, що автор розглядає правовий аспект проблеми, використовуючи при цьому велику кількість документальних матеріалів.

Праці німецьких вчених, які торкалися проблеми Гібралтару, залежно від часу їх публікації діаметрально відрізняються в оцінках гібралтарського питання. З точки зору інтересів керівництва Третього рейху висвітлює проблему Гібралтару автор опублікованої у 1940 р. в Ляйпцизі книги «Гібралтар – ключ до Середземномор'я» Р. Шульц-Вілмерсдорф [11]. Автор доказував незаконність володіння Британією територією на півдні Піренейського півострова та позитивно оцінював намагання франкістського керівництва Іспанії повернути цю територію. Також Шульц-Вілмерсдорф приділяв значну увагу стратегічній важливості Гібралтара для встановлення контролю держав «осі» над Гібралтарською протокою та Середземномор'ям в цілому. Треба відзначити, що книга вийшла саме в той період, коли франкістська Іспанія та нацистська Німеччина готували так званий план «Ізабелла-Фелікс», метою якого було захоплення збройними силами цих держав Гібралтару. Ця праця повинна була виправдати дії агресорів.

У праці іншого німецького дослідника Д. Детвілера «Гітлер, Франко і Гібралтар», яка вийшла вже в післявоєнний час у Федеративній республіці Німеччині, співробітництво Франко з Гітлером отримало досить негативну оцінку [12]. Вчений опублікував у праці велику кількість документів (листування Гітлера з Франко, протоколи дипломатичних переговорів, документи про операцію «Фелікс»), що викривали масштаб співробітництва Франко з Гітлером. Д. Детвілер засудив намагання франкістського керівництва під час Другої світової війни повернути Іспанії Гібралтар збройними силами.

Проблеми Гібралтару торкалися також французький історик Б. Ларсоннеур в праці «Історія Гібралтара» [13] та польський історик Я. Маховський у роботі «Суперечка за Скалу. Гібралтар» (1970) [14]. Однак їх праці – це переважно лише нарративні нариси історії Гібралтару.

У радянській історіографії проблемі Гібралтару не приділяли значної уваги, оскільки населення цієї британської колонії, на відміну від деяких інших великих британських колоній у XX ст., не прагнуло до незалежності, тобто не мало національно-визвольного руху, що не вкладалося у типову схему радянської історичної науки. Крім того, держави, між якими виникла територіальна суперечка, належали до ворожого по відношенню до СРСР капіталістичного табору, тому територіальний конфлікт між ними розцінювали як міжімперіалістичні протиріччя. Проблеми Гібралтару торкалися переважно дослідники зовнішньої політики Іспанії та Великобританії, однак лише у зв'язку з такими питаннями, як, наприклад, євроатлантична інтеграція Іспанії та визначення її зовнішньополітичних пріоритетів. Майже не було жодного наукового дослідження присвяченого гібралтарському питанню, крім науково-популярного нарису Р.Ю. Печнікової та кількох статей.

Праці багатьох радянських авторів, які так чи інакше торкалися проблеми Гібралтару, являють собою нариси та статті оглядового характеру, надруковані на сторінках журналів: «Новое время», «Международная жизнь», «Мировая экономика и международные отношения». Їх автори розглядали проблему Гібралтара, як зіткнення інтересів капіталістичних держав. Радянські історики й журналісти-міжнародники, хоч і вважали Гібралтар залишком британського колоніалізму в Європі, франкістській Іспанії не симпатизували. Статті таких авторів, як К. Барановський [15], М. Володимиров [16], А. Гаврюшкін [17], Т. Григор'єв [18] були написані, за популярним виразом, «на злобу дня». В них лише описувалися тогочасні події навколо Гібралтару (60 – початку 80-х рр. ХХ ст.) та робився короткий екскурс в історію, для того щоб з'ясувати коріння іспансько-британського конфлікту.

Радянський історик А.Б. Соколов у статті «Захоплення Англією Гібралтару», яка була надрукована в журналі «Вопросы истории» у 1984 р. [19], робить критичний аналіз західної «буржуазної» історіографії щодо мотивів захоплення Гібралтару Англією у 1704 р. Автор дотримувався точки зору, що захоплення Гібралтару – не особиста ініціатива адмірала Дж. Рука, пов'язана з тактичною необхідністю, а заздалегідь спланована акція, про необхідність якої йшла мова ще в часи Англійської революції. Контроль над Гібралтаром був потрібен Англії для закріплення її морського панування (особливо в Середземномор'ї), для проведення колоніальної експансії на Сході. Дослідник детально описує факти підготовки та захоплення Гібралтару англо-голландськими військами під час війни за іспанську спадщину, використовуючи при цьому значну кількість джерел.

У 1984 р. у Москві в серії «У політичній карті світу» була опублікована науково-популярна брошура Р.Ю. Печнікової «Гібралтар – остання колонія в Європі» [20]. Це єдина в радянській історіографії робота такого масштабу, присвячена Гібралтарському питанню. В брошурі розглядається проблема Гібралтару, як великої військово-морської та військово-повітряної бази Великобританії в Європі, аналізуються протиріччя між Англією та Іспанією щодо статусу Гібралтару, а також висвітлюється роль цієї британської колонії як форпосту НАТО в Середземномор'ї. Таким чином, Гібралтар розглядався у контексті протистояння двох військово-політичних блоків під час «холодної війни». Тому автор висловлює думку, що в інтересах безпеки в Середземноморському регіоні та у світі в цілому необхідно, щоб Гібралтар перш за все був демілітаризований та перестав бути базою НАТО. Також Печнікова звертає увагу на те, що радянські представники в ООН завжди активно виступали за деколонізацію, і відносно Гібралтару вони також дотримувалися думки про необхідність ліквідації його колоніального статусу.

Окремо слід відзначити дисертаційну роботу радянського дослідника В. Казанцева, яка була захищена у 1979 р. в Київському державному університеті і присвячена проблемі юридичного статусу проток, що мають міжнародне значення. Це дослідження було проведено в той період, коли Гібралтарська криза ускладнила питання про розподіл територіальних вод у Гібралтарській протоці, що викликало з боку деяких держав порушення міжнародного морського права.

Значну роль у дослідженні історії Іспанії в радянські часи відіграло періодичне видання збірників досліджень «Проблемы испанской истории», в яких публікували свої праці радянські іспаністи. Зовнішню політику Іспанії у період новітньої історії досліджували такі відомі радянські іспаністи, як К. Барановський, О. Белявський, І. Вікторов, І. Данілевич, В. Євстігнєєв, А. Красіков, С. Пожарська, І. Попов, Д. Пригов, Д. Пряхін, С. Хенкін, К. Черкасова. Однак, ці дослідники у своїх працях не приділяли уваги проблемі Гібралтару, або лише торкалися її у зв'язку з дослідженням інших зовнішньополітичних проблем Іспанії. Радянські історики досить негативно оцінювали франкістський режим та його зовнішню політику, що було пов'язано з конфліктними відношеннями між СРСР та франкістською Іспанією. Однак, прагнення Іспанії до деколонізації Гібралтару

все ж таки оцінювалися позитивно. Що стосується зовнішньополітичного курсу постфранкістської Іспанії, то до його вивчення історики підходили вже менш тенденційно. Це було пов'язано з відновленням дипломатичних відносин СРСР з Іспанією наприкінці 70-х рр. та встановленням дружніх стосунків керівництва СРСР з іспанським урядом соціалістів. Таким чином, при дослідженні зовнішньої політики Іспанії та її історії в цілому на радянську історичну науку значний вплив мало відношення політичного керівництва СРСР до Іспанії, а також ідеологічні рамки, які обмежували об'єктивність досліджень.

Провідними сучасними російськими дослідниками зовнішньої політики Іспанії є І. Прохоренко, С. Хенкін та К. Черкасова. В опублікованій у 1995 р. монографії наукового співробітника Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН, кандидата політичних наук І.Л. Прохоренко «Национальный интерес во внешней политике государства: опыт современной Испании» розглядаються питання генези концепції національного інтересу, аналізуються її основні теоретичні аспекти в тісному взаємозв'язку з такими поняттями, як «нація», «національна держава», «національна безпека» [21]. На фактичному матеріалі постфранкістської Іспанії автор демонструє роль національного інтересу, як рушійної сили зовнішньої політики держави. Повернення Гібралтара є для Іспанії одним з пріоритетних завдань, оскільки пов'язано, на думку автора, з таким важливим для будь-якої держави інтересом, як збереження територіальної цілісності країни. І. Прохоренко у монографії також визначає участь політичних партій, науково-дослідницьких центрів та різних соціальних інститутів у формуванні зовнішньополітичного курсу постфранкістської Іспанії. Усе ж таки автор приділила не багато уваги проблемі Гібралтару.

Співробітник Інституту наукової інформації з суспільних наук РАН, доктор історичних наук С.М. Хенкін у своїх працях переважно досліджує внутрішньополітичний розвиток Іспанії в період встановлення та розвитку демократії, але він також виявляє взаємозв'язок між зовнішньою політикою держави та внутрішньополітичним становищем [22].

Еволюцію зовнішньополітичного курсу Іспанської соціалістичної робітничої партії від часів її виникнення, як опозиційної партії, до періоду перебування при владі, досліджує у своїх працях співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН, кандидат історичних наук К.Г. Черкасова.

Такий напрямок історичних досліджень, як іспаністика, в радянський період був вилучений з поля зору українських істориків. Дана галузь історіографії була монополізована радянським центром, тут існували установи, відділи, школи, провідні фахівці. Саме тому в Російській Федерації працює значна кількість дослідників, в той час як в Україні спеціалістів з цієї галузі одиниці. У радянський період української іспаністики практично не існувало, незважаючи на те, що в Україні ще наприкінці XIX ст. фундаментом української та російської іспаністики став професор Київського університету Св. Володимира, всесвітньо відомий медієвіст В.К. Піскорський.

Заслуга відродження української іспаністики у 90-х рр. XX ст. належить одному з провідних спеціалістів з історії Іспанії франкістського періоду професору кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного інституту – О.П. Іваницькій. Тематикою її досліджень є виявлення типології франкізму, як політичного режиму. У своїх роботах О.П. Іваницька доводить, що франкістська Іспанія не була тоталітарною (фашистською) державою, як її визначали радянські та деякі іноземні дослідники, а скоріш, за ознаками, франкізм можна охарактеризувати як авторитарний режим [23]. О.П. Іваницькою, крім наукових досліджень, у середині 90-х рр. був розроблений спецкурс із всесвітньої історії «Франкістська Іспанія 1939 – 1975 рр.». Ці праці, на нашу думку, дають більш об'єктивну оцінку даному періоду іспанської історії, ніж у радянські часи. Новий підхід до визначення типології франкізму надає можливість з нових позицій оцінювати зовнішню політику франкістської Іспанії.

Неможливо було б у повній мірі дослідити проблему Гібралтара без використання праць, присвячених зовнішній та колоніальній політиці Великобританії, завдяки яким є можливість визначити місце Гібралтару в політиці метрополії та позицію британської сторони по відношенню до проблеми. Серед них треба відзначити дослідження радянських та російських істориків: Я. Гуревича, Н. Єрофєєва, В. Матвєєва, Г. Остапенко, П. Терентьєва, А. Чевтаєва, а також публікації багатьох науковців у збірниках статей «Проблемы британской истории».

Отже, підсумовуючи історіографічний огляд, треба зазначити, що проблема Гібралтара досліджувалась переважно іспанськими та британськими істориками, та політологами. Дослідники інших європейських країн та США також торкалися цієї теми, що свідчить про значення проблеми не тільки для країн, між якими виник цей територіальний конфлікт. Незважаючи на існування в зарубіжній та радянській історіографії значної кількості праць, присвячених зовнішній політиці Іспанії, політика відносно Гібралтару та роль міжнародних організацій в її урегулюванні майже не висвітлена. У сучасній вітчизняній історіографії небагата кількість досліджень зовнішньої політики цієї країни в цілому, і з гібралтарської проблеми зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Carlos de Luna J. *HistoriadeCibraltar* / Carlos de Luna J. – Madrid, 1944. – 539 p.
2. *Gibraltar: historia de una usurpacion.* – Madrid, Sie, 1968. – 87 p
3. CorderoTorres J.M. *La descolonizacion. Un criterio hispanico.* – Madrid : Instituto de estudios politicos, 1967. – 819 p.
4. Armero Jose Mario. *La politica exterior de Franco.* – Barcelona, 1978. – 247 p.
5. Garrat G.T. *Gibraltar and the Mediterranean* / Garrat G.T. – London, 1939. – 160 p.
6. Conn S. *Gibraltar in British Diplomacy in the Eighteenth Century* / Conn S. – New Haven, 1942. – 250 p.
7. Trevelyan G.M. *Select Documents for Queen Anne’s Reign. Down to Union withe Scotland* / Trevelyan G.M. – Cambridge, 1929.
8. Pollak B. *The Paradox of Spanish Foreign Policy, Spain's International Relationa from Franco to Democracy* / B. Pollak, G. Hunter. – London, 1987. – 196 p.
9. Goda N.J.W. *The Riddle of the Rock: A Reassessment of German Motives for the Capture of Gibraltar in the Second World War/ N.J.W. Goda* // *Journal of Contemporary History.* – London, 1993. –Vol. 28, № 2. – P. 297-314.
10. Levie Howard S. *The Status of Gibraltar* / Levie Howard S. – Boulder (Colorado): Westiewpress, 1983. – 258 p.
11. Schulz-Wilmersdorf P.A. *Gibraltar – der Schlüssel zum Mittelmeer?* / Schulz-Wilmersdorf P.A. – Leipzig, Wilhelm, 1940. – 63 p.
12. Detwiler. *Franco und Gibraltar. Die Frage des Spanischen Eintritts in den Zweiten Weltkrieg* / Detwiler, Donald S. Hitler. – Wiesbaden, Steiner, 1962. – 188 p.
13. Larsonneur Bathilde. *Histoire de Gibraltar. Par Bathil de Larsonneur...* / Larsonneur Bathilde. – Paris : Presses universitaires de France, 1955. – 128 p.
14. Machowski Jacek. *Spór o MałpiaSkale. Gibraltar* / Machowski Jacek. – Warszawa: «Książka i Wiedza», 1970. – 253 c.
15. Барановский К. Спор вокруг Гибралтара / К. Барановский // *Мировая экономика и международные отношения.* – М., 1981.– № 10. – С. 137-138.
16. Владимиров М. Гибралтар / М. Владимиров, Т. Григорьев // *Международная жизнь.* – М., 1967. – № 7. – С. 151-152.
17. Гаврюшкин А. Скала «преткновения» / А. Гаврюшкин // *Международная жизнь.* – М., 1983. – № 2. – С. 153-154.
18. Григорьев Т. Гибралтарский конфликт / Т. Григорьев, О. Эфендиев // *Международная жизнь.* – М., 1969. – № 10. – С. 112-116.
19. Соколов А.Б. Захват Англией Гибралтара / А.Б. Соколов // *Вопросы истории.* – М., 1984. – № 2. – С. 183-188.
20. Печникова Р.Ю. Гибралтар – последняя колония в Европе / Печникова Р.Ю. – М. : Знание, 1984. – 64 с.
21. Прохоренко И.Л. Национальный интерес во внешней политике государства: опыт современной Испании. – М. : Паспорт-Графика, 1995. – 128 с.

22. Хенкин С.М. Испания после диктатуры / Хенкин С.М. – М., 1993. – 197 с.
23. Іваницька О.П. Типологія франкізму в історичних дослідженнях : матеріали до спецкурсу «Франкістська Іспанія. 1939 – 1975 рр.» / Іваницька О.П. – Вінниця, 1997. – 91 с.

Н.О. Лесива

Гибралтар в отношениях Великой Британии и Испании (1998 – 2009 гг.): теоретический аспект

Статья посвящена анализу историографии Гибралтарской проблемы. Автор предоставляет анализ существующих научных исследований в данном направлении. А именно, проанализированы научные разработки английских, американских, испанских, американских, советских, российских и современных украинских научных деятелей.

Ключевые слова: Гибралтар, Великобритания, Испания, историография.

N.O. Lesiva

Gibraltarin Relationship with the UK and Spain (1998 – 2009 years): theoretic Aspect

This article analyzes the historiography of the Gibraltar issue. The author presented an analysis of current trends in historical scholarship. In particular, the research analyzed the British, Spanish, American, Soviet, Russian and Ukrainian scientists today.

Key words: Gibraltar, Great Britain, Spain, historiography.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014